

Andrej POGAČNIK

Vplivi globalizacije na regeneracijo historičnih mestnih središč

Procesi uspešne revitalizacije zgodovinskih središč evropskih mest ne morejo ubežati vplivom globalnih družbenih in gospodarskih procesov. Prenovljena stara jedra postajajo povsod enake arhitekturne kulise. Na tej sceni prevladujejo multikulturne množice in njihovo značilno potrošniško obnašanje. Tudi hitra konzumacije kulturnih dobrin je del tega procesa. Povsod naletimo na enake prestižne znamke dragih trgovin in restavracij. Ulična oprema pešcon je vse bolj podobna. Ker so se prvotni prebivalci v glavnem izselili, mestna središča pa so preplavili turisti in poslovneži, je vprašanje, kaj še ohranja

identiteto določenega mesta. Historični del mesta, ki bi moral biti največji varuh *geniusa loci*, postaja svoje nasprotje – zloščena izložba po meri digitalne družbe. Avtor ponuja različne možnosti ohranjanja njihove specifičnosti ter se ne izogiba perečim izzivom sodobnosti in prihodnosti evropskih in svetovnih mest.

Ključne besede: urbanizem, prenova, globalizacija

1 Uvod

Uspešna revitalizacija zgodovinskih mestnih središč v Evropi je zajela vsa glavna mesta držav in tudi večino drugih velikih mest z vsaj 100.000 prebivalci, poleg teh pa še nekatera najbolj turistično obiskana mesta. Kljub temu pa veliko mestnih središč, polnih dediščinskih in drugih urbanih kvalitet, propada in si deli procese getoizacije, staranja, pavperizacije in izseljevanja avtohtonih naseljencev skupaj z odmiranjem arhitekturne substance. Zadnje velja zlasti za manjša mesta v Južni in Vzhodni Evropi, torej v Španiji, južni Franciji, Italiji, na Madžarskem, v balkanskih deželah in še naprej proti vzhodu. Tudi slovenska mesta niso izjema, saj lahko o uspešni regeneraciji zgodovinskega jedra govorimo le v Ljubljani, deloma v Mariboru, Celju, Kopru, Kranju. V manjših mestih pa naletimo le na fragmente revitaliziranega tkiva, recimo na Ptuj, v Postojni, Slovenj Gradcu, Brežicah, Piranu, Škofji Loki, Radovljici. Številna mesteca ostajajo speče trnuljčice, ki naj jih lokalni politiki in vizionarji skupaj z urbanisti prebudijo iz sna, npr. Kostanjevica na Krki, Vipavski Križ, Višnja Gora, Črnomelj, Metlika, Ormož, Slovenska Bistrica in številna druga.

Vendar to razmišljanje ni namenjeno že tolikokrat opisanim procesom degradacije historičnih središč. Nasprotno. Zanima nas dogajanje v tistih mestnih jedrih, ki jih je zajel vrtnec regeneracije, novega urbanega razvoja, reurbanizacije in sinergije uspešnih procesov. V prvi vrsti so revitalizacijo omogočili turistični tokovi, z njimi so prišle drage trgovine, butiki, restavracije, kavarne, galerije in druge kulturne ustanove, sledili so banke in butični hoteli, nazadnje še prestižna stanovanja

v prenovljenih zgornjih etažah, ki iznajdljivo izkoristijo tudi podstrešja in notranja dvorišča. Kot po pravilu so gentrificirana mestna središča izgnala motorni promet in ulice ter trge spremenila v pešcone. Z uličnimi prireditvami, tržnicami, sejmi in drugimi dogodki spodbujajo življenjski utrip na starih trgih, ulicah in nabrežjih.

Nepremičnine v historičnih jedrih postajajo vse dražje, tako parcele kot tudi kvadratni metri lokalov in prenovljenih stanovanj. Manj profitabilne in zastarele dejavnosti se skupaj z revnimi prvotnimi prebivalci umikajo na obrobje mest. Nadomeščajo jih dragi lokali prestižnih multinacionalnih trgovskih, gostinskih in hotelskih verig in luksuzna stanovanja. Izpodrivajo jih novi prebivalci, mladi poslovneži, podjetniki in izobraženci, ki s prvotnim meščanstvom nimajo veliko skupnega.

V pešconah prevladujejo množice turistov z izrazitim potrošniškim odnosom do historične dediščine. Tudi konzumacija kulture je del splošnega potrošništva: ubogljivo poslušanje turističnih skupin, ki jim predavajo vodiči, fotografiranje, zlasti vščkanje vsevprek, hitenje med polurnimi obiski muzejev in galerij, kupovanje spominkov, obvezna pokušina avtohtone domače hrane in pijače, posedanje v najbolj izpostavljenih kavarnah, tako da so obiskovalci čim bolj vidni in da čim bolj vidijo dogajanje na urbani in arhitekturni sceni. Ni pomembno doživljanje avtentičnega mestnega utripa, temveč le obkljukanje na spisku krajev, ki jih je v življenju treba obiskati.^[1]

Slika 1: Prizor iz pešcone v Santiagu de Chile bi lahko bil posnet kjerkoli (foto: Andrej Pogačnik).

Slika 2: Enaka pročelja, enake trgovine, enaki turisti – ujeti v globaliziranem urbanizmu (foto: Andrej Pogačnik).

Opisani tokovi izoblikujejo tipične turistične itinerarje, »zero points« turističnega vrveža, najbolj obiskane ulice in trge za tipične aktivnosti: ulice restavracij, ulice kavabarov, ulice umetniških galerij in slikarjev, ki ustvarjajo na prostem, ulice prodaje spominkov, ulice prodaje »kramarije«. Obnašanje multikulturnih množic postaja vse bolj predvidljivo in uniformirano. Kulise prenovljenih stavb – gotskih, renesančnih, baročnih, secesijskih, neoklasičnih – vse bolj postajajo neka povsod enaka scena za neko povsod enako dogajanje.

Stara jedra so zdaj skoraj povsod obdana z vencem poslovnih nebotičnikov in hotelov, so nekakšen otok v urbanem morju in njihova specifična lega v naravnem okolju je povsem zbrisana. Ko raziskujemo moderno mesto, med pohajkovanjem zaidemo med ozke ulice in stare zgradbe, kar nam sporoča, da smo prišli v zgodovinsko jedro. Ulice območij za pešce, stari trgi in parki postajajo kljub vsem naporom arhitektov precej enaki. Ne le v Evropi, tudi v starih kolonialnih središčih mest v Ameriki, na Daljnem vzhodu, v Avstraliji in še kje. Če bi se znašli na tipičnem območju pešca v »tipičnem« zgodovinskem središču, bi težko uganili, v katerem mestu smo. Ko gledamo značilne tlake, klopi, cvetlična korita, reklame prestižnih blagovnih znamk, urbane plastike in ozadje baročnih, viktorijanskih, secesijskih ali neoklasičnih fasad, ne moremo vedeti, ali je to prizor iz Londona, Vladivostoka, Singapurja, Manile, Ciudad de Mexica ali Santiaga de Chile. Le kaka palma ali bolj zagorel obraz nas prepričata, da smo na nekem drugem kontinentu. Skratka, priča smo globalizaciji kulture, urbanizma, turizma, poslovnega sveta, potrošništva – ki ji ne morejo ubežati niti stara mestna središča.^[2]

2 Hipoteza in predlogi

In če sta si arhitekturna lupina starih mest in njihova vsebina čedalje bolj podobni kjerkoli po svetu, kaj lahko naša stroka stori za večjo prepoznavnost in specifičnost vsakega posame-

znega mesta? Za izpostavitve njegovih posebnosti in geniusa loci? Naštejmo nekaj ukrepov, ki so po mojem mnenju ključni.

2.1 Geografska lega

Vizualna in simbolna izpostavitve geografske lege, ki je botrovala nastanku mesta, je lahko lega pod grajskim gričem, ob reki ali mostu čeznjo, ob prvotnem naravnem pristanu, v soteski, ki je nadzorovala nekdanjo pot, na strmi, dobro branjeni vzpetini itd. To pa pomeni izpostavitve pogledov na okoliške hribe ali bregove, na reko, zaliv ali ustje, na gozdove, skalovje in druge naravne pojave ter odmikanje novih, visokih zgradb iz neposredne bližine. Vsekakor težka naloga, saj so parcele in stavbe tik ob historičnih središčih med najbolj profitabilnimi.

Nekatera mesta zavestno spreminjajo podobo mestnega središča z visokimi stavbami, recimo London, druga svoja nova poslovna središča z »gozdom« nebotičnikov locirajo ločeno od zgodovinskega jedra, vendar še vedno razmeroma blizu – Frankfurt, Pariz, Moskva.

Skratka, če le mogoče, naj bo staro jedro obdana s čim več zelenih površin, ki nekako evocirajo nekdanji »brisan« prostor ob obzidjih oziroma označujejo meje prvotnega starega tkiva. Parki in zelenice naj v čim večji meri služijo infrastrukturni podpori starega središča: za sprostitev v zelenju, otroška igrišča – česar v starem jedru ni –, podzemne garažne hiše, parkiranje turističnih avtobusov, okoljevarstveno in energetsko infrastrukturo, umeščanje postajališč javnega prometa ob vstopih na območja pešcev.

2.2 Spomeniki, ključni za nastanek, razvoj in obstoj starih mest

Ohranjati, izpostavljati in v sodobne urbane potrebe je treba vključiti tudi tiste spomenike, ki morda po svoji prepoznavno-

Slika 3: Ohranitev značilne topografske lege je bistvena za pričevalnost mesta – Matera (foto: Andrej Pogačnik).

sti, velikosti in umetnostni vrednosti niso posebno pomembni, so pa ključni za nastanek, razvoj in obstoj starih mest. Z obnovo tlakov in uličnih fasad mestnih palač, dvorcev ali gradov, z vsemi njihovimi slogovnimi značilnostmi, nismo storili dovolj za identiteto konkretnega mesta. Zgodovinski slogi so bili namreč že v svojem času globalni in svetovni ter jih srečujemo povsod po evropskih in zunajevropskih mestih. Ponavljamo tako rekoč iste stvari. Prenoviti in vsebinsko vključiti v sodobne funkcije je treba tudi manj izrazite, manj razkošne in manj spomeniško vredne gradnje, ki pa so bile za zgodovinski razvoj mesta in njegovo identiteto ključnega pomena. Taki primeri so stari mostovi, mitnice, kašče, mlini in žage, znamenja in kapelice, opuščeni vodnjaki, zaraščeni izviri, kraji za pranje perila ob potokih, ostanki obzidij ali utrdb, sledi prvotnih cest, železnic ali pristanišč, stare vojašnice, skladišča, lazareti, prvi industrijski objekti, rudniške naprave in prva kopaljšča.

Stara, prenovljena mestna središča morajo postati »dnevne sobe« vseh prebivalcev mesta, prebivalcev okolice in urbane regije. Ne smejo postati le turistična atrakcija, cirkus za tuje obiskovalce in petičneže, kar jih napravi neprivlačne, predrage in nefunkcionalne za domače prebivalstvo. Pomeni, da je treba v historičnih središčih spodbujati lokacijo (tudi) cenovno dostopnejših stanovanj, cenejših lokalov, trgovin, lokacije potrebnih dejavnosti za tamkaj živeče prebivalstvo, kot so vrtci, ambulante, osnovne šole, pošte, odpirati nova delovna mesta. Predvsem pa je treba zagotavljati dobro dostopnost starih središč iz širšega mesta in regije z javnim prometom ali avtomobili do terminalnih točk ter tudi z radialno potekajočimi pešpotmi in kolesarskimi potmi.^[3] Staro jedro mesta Dresden, zbombardiranega v drugi svetovni vojni, je imeniten primer.

2.3 Uporabnost starih mestnih jeder s pomočjo moderne znanosti

Moderna znanost in tehnologija omogočata uporabo historičnih središč tudi za najbolj ambiciozne in zahtevne urbane

Slika 4: Manj opažene posebnosti lahko pripomorejo k večji razpoznavnosti – ostanki rimskega zidu v Ljubljani (foto: Andrej Pogačnik).

projekte. Vse je vprašanje investicijske vrednosti in vračanja kapitala hkrati z zaslužkom. Teoretično gledano bi lahko celotno staro jedro spremenili v nakupovalni center ali velikanski hotel ali v skupek muzejev, galerij, avditorijev in drugih kulturnih ustanov. Povezali in preuredili bi notranje volumne stavb, na novo izkopane kleti bi služile dostavi, energetski in okoljski infrastrukturi starega tkiva in podobnim funkcijam. Pri tem moderna »high tech« arhitektura s svojo dematerialno, prosojno ali reflektirajočo stavbno opno bolj uspešno zapolni vrzeli v starem tkivu kot koketiranje s starimi slogi in zapolnitve z masivnimi stavbami. Skratka, moderne oblike regeneracije omogočajo ustvarjanje multifunkcionalnega, tržno zanimivega, okoljsko vzdržnega, humanega in kulturnega mestnega okolja.

Spomeniškovarstvene polemike, ali naj se bolj ali manj poudari eden ali drug historični slog stavb ali ulične opreme, niso pomembne. Katera historična plast je najvrednejša, je nepotrebno vprašanje. Staro evropsko mesto je vredno in bogato prav zaradi številnih kulturnih plasti, zaradi sobivanja različnih zahodnih slogov vse tja do spomenikov moderne, ki pa se na višji ravni povežejo v slikovit in spominov poln urbani mozaik.

Prenovljena mestna središča evropskih mest naj ohranjajo svojo identiteto tudi z značilnim kulturnim vzorcem tamkaj živečih prebivalcev, njihovim življenjskim slogom, vrednotami, navadami in običaji. To pa naj ne velja samo za mesta »zahodne« civilizacije, ampak tudi za mesta islamskega, budističnega,

Slika 5: Raznobarvnost stopnic in pročelij daje tej revni četrti v Valparaisu čar unikatnosti (foto: Andrej Pogačnik).

kitajskega, japonskega ali kakega drugega kulturnega kroga. Moralo bi veljati tudi za žal zamujene priložnosti ohranitve identitete naselij izginulih ali skoraj izginulih civilizacij Majev, Inkov, severnoameriških Indijancev, nasebinske dediščine afriških plemen ali avstralskih črncev. V tem pogledu je prevlada zahodnjaške civilizacije, njene arhitekture in urbanizma napravila starim avtohtonim naseljem izjemno škodo in krivico. Morda cena za to storjeno zgodovinsko zlo plačuje zahodni človek danes.

Obratno pa v zgodovini zahodnih mest tuje urbane kulture niso imele kakšnega posebnega vpliva, še najmanj arhitekturnega. V srednjem veku so nastajali židovski geti in ulice, v devetnajstem stoletju so prišli v modo kitajski in japonski vrtovi in paviljoni. V dvajsetem stoletju so se razrastle kitajske, japonske, arabske in turške četrti, vendar vse našteje kuriozitet brez pomembnejše vloge v urbani substanci.

Vendar pa sem moramo soočiti z realnostmi sedanjega zgodovinskega trenutka. Multikulturalnost in večnacionalnost, ki nista posledici turističnih in poslovnih tokov, ampak trajne zamenjave prebivalstva, pomeni tudi zaton nacionalne identitete evropskih mest, še posebej njihovih zgodovinskih središč.

[4] Pomeni tudi kulturni zaton mest zahodne civilizacije in njegovo zamenjavo z globalnim vzorcem, ki ga narekujejo svetovni premiki prebivalstva, neokapitalizem, potrošništvo, individualizem, verska zaslepljenost, nasilje in informacijska revolucija.

[5] Mesta postajajo globalni talilni lonec različnih civilizacij.

Slika 6: Plastenje arhitektur iz različnih obdobij je bistvena kakovost evropskih mest (foto: Andrej Pogačnik).

3 Harmonično zaključevati nedokončane dele mest

In še nekaj misli o regeneraciji tistega urbanega tkiva, ki ni v sklopu zgodovinskih, spomeniško zaščiteneh urbanih središč. Taka urbana morfologija v Sloveniji pravzaprav prevladuje, saj zaradi šibkih procesov urbanizacije do prve svetovne vojne – razen v delih Ljubljane, Maribora in Celja – nismo ustvarili zaključenih ansamblov regulacijskega urbanizma. Povsod nalletimo na fragmente obulicne pozidave, ostanke starih vaških aglomeracij, vrzeli, raznovrsten gabarit in komaj prepoznavne gradbene črte. Sedanji investitorji se s svojimi veletrgovinami, logističnimi centri, novimi stanovanjskimi, poslovnimi ali industrijskimi objekti praviloma požvižgajo na še prepoznavne sledi urbane morfologije. Res je, da s svojimi investicijami prispevajo k revitalizaciji, vitalnosti in profitabilnosti zemljišč v nekdanjih predmestjih, toda nove stavbe so prostostoječe, samozadostne, postavljene sredi široke čistine parkirišč. Odrinejo, razvrednotijo in negirajo prvotno tkivo ali se v nekdanjem predmestju ali četrti vil pojavijo višji in širši gabariti vilablokov, ki docela spremenijo urbani milje.

Sodobni urbanist mora tudi v neurejenih predmestjih načrtno graditi mesto, ohranjati in nadaljevati stare, vredne urbane vzorce. Zazidavo zapolnjevati, spoštovati ulične črte, gradbeno zaokrožati ulice, trge, nabrežja ali z gradnjo jasno zamejiti lo-

Slika 7: Fotomontaža gabaritov za zaključek Male ulice v Ljubljani (foto: Andrej Pogačnik, montaža: Gregor Pogačnik)

kalne parke. Našteto so prav tako pomembne naloge sodobnega urbanizma oziroma urbanista, kot so bili regulacijski načrti in njihova implementacija v devetnajstem stoletju ali širokopoltezna izgradnja velikih ansamblov sosesk po načelih Corbusierovega sončnega mesta, Bauhausa in prvotne atenske listine.

Razlog za opisani urbanizacijski nesporazum in »valjar« pa tiči tudi v naši dokumentaciji. Zazidalni načrti praviloma ne upoštevajo sosednjih zazidalnih območij. Potrebujemo dokument med urbanističnim načrtom v merilu 1 : 5.000 (ki je načrt rabe tal) in podrobnim zazidalnim načrtom v merilu 1 : 1.000 ali celo 1 : 500 (ki je načrt konkretnih zazidalnih struktur). Tak regulacijski načrt bi moral v merilu 1 : 2.500 prikazati zazidalne vzorce, gabarite, izhodišča za zapolnitve vrzeli ali zazidave v nepozidanih karejih. S takimi formalno sprejetimi prostorskimi dokumenti bi se – vsaj za nekaj časa – izognili samovolji investitorjev in tudi arhitektov, ki si vsakokrat na novo zamislijo urbano podobo določenega dela mesta – izhajajoč iz projektirane posamične zgradbe.

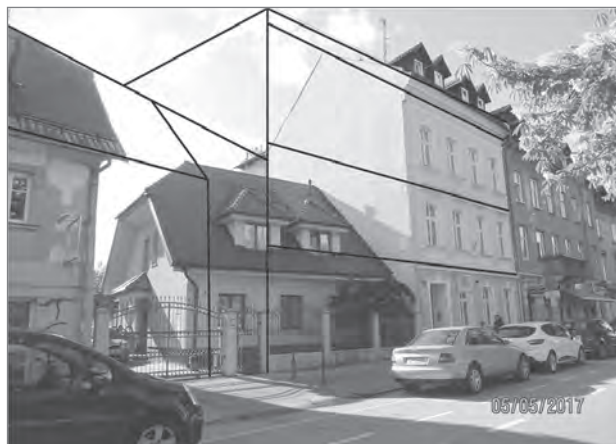
4 Sklep

Stara mestna jedra državnih prestolnic so bila in so še vedno pomembni identifikatorji nacionalne samobitnosti, ponosa, skratka identitete. Historična središča drugih večjih mest so pogosto glavni identifikatorji regionalnih posebnosti. V času vse hitrejših sprememb so stare grajene strukture priče zgodovinskega spomina in garant stabilnosti. Ne smejo ostati nemi, muzejsko zanimivi stari kamni, opeke ali tramovi, ampak najbolj vitalni, prepleteni in bogati deli mest. Naj postanejo in ostanejo dnevne sobe meščanov, okoličanov in vseh državljanov!

Prof. dr. Andrej Pogačnik, upokojeni univerzitetni profesor Univerze v Ljubljani

E pošta: andrejp807@gmail.com

Telefon: 0038641356578

Slika 8: Montaža gabaritov stavbe, ki bi harmonizirala sedanji spopad različnih arhitektur (foto: Andrej Pogačnik, montaža: Gregor Pogačnik).

Opombe

[1] Prentice (1993) odlično analizira pričakovanja turistov glede urbane dediščine in ugotavlja grupiranje dejavnosti v starih mestnih jedrih (glej str. 142 in sliko 7.3).

[2] Prof. Mlinar (2008) podobno kot pisec tega članka ugotavlja globalizacijske procese v mestih (str. 265).

[3] Nelson idr. (1993) se zavzemajo za ekološko, socialno in gospodarsko vzdržnost urbanega turizma.

[4] Prof. Mlinar (2012) ugotavlja ogroženost teritorialne identitete in odzive na to ogrožanje (str. 93). Navedeni je naš najplodovitejši raziskovalec globalizacije v prostoru, sodbe o njej pa se od pisca tega članka popolnoma razlikujejo.

[5] *Cultural Autonomy and Global Communications* (Hamelink, 1983) je starejše delo, ki ugotavlja, kako moderne komunikacije brišejo in zmanjšujejo vlogo kulturne samobitnosti.

Viri in literatura

Prentice, R. (1993): *Tourism and Heritage Attractions*. London and New York, Routledge.

Mlinar, Z. (2008): *Prostorsko časovna organizacija bivanja*. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede in SAZU.

Mlinar, Z. (2012): *Globalizacija bogat in/ali ogroža?* Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.

Hamelink, C. (1983): *Cultural Autonomy and Global Communications*. New York, Longman.

Nelson, J. G., Butler R., in Wall, G. (1993): *Tourism and Sustainable Development: Monitoring, Planning, Managing*. Waterloo, Heritage Resource Centre, University of Waterloo.

Barrera-Fernandez, D. (2016): *Attracting visitors to ancient neighbourhoods*. Groningen, In Planning.